

УДК 821.161

**ІСТОРИКО-ПРИГОДНИЦЬКА ПОВІСТЬ «РЕЙД У НЕВІДОМЕ»
ЮРІЯ ТИСА: СВОЄРІДНІСТЬ ЕПІЧНОГО МИСЛЕННЯ****І. І. Залевська**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
Факультет філології, кафедра української літератури;
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. + 380 (342) 59-60-74; e-mail: kaf.lit@ukr.net*

У статті на матеріалі повісті «Рейд у невідоме» Юрія Тиса проаналізовано особливості художнього мислення письменника, досліджено внутрішню й зовнішню структуру твору, а також його образну систему.

Ключові слова: *Юрій Тис, повість, герой, лицар, козак, віра, мотив, мислення*

Упродовж останніх років українська історична проза посідає одне з чільних місць в національному літературному процесі. Звертаючись до історичної тематики, письменники різних часів прагнули досягнути найважливіші події буття народу, подати своє художнє бачення нашої минавшини й ролі людської особистості у світлі історії народу та української державності. Проблема історичної свідомості українського народу, в якого хотіли витравити почуття самостійності, самоповаги, а в подальшому і перспектив історичного саморозвитку, завжди була живо-трепетною для національної інтелігенції.

Саме західноукраїнська історична проза міжвоєнного двадцятиліття ХХ століття, а згодом і діаспорна, стали тим важливим і значущим етапом у нашій культурній парадигмі, що забезпечив збереження її самості в умовах втрати державності та проведення асимілятивної політики колоніальними режимами. Стефанія Андрусів, потрактовуючи історичну прозу того часу як один з націєтворчих жанрів та засіб збереження українства як етичного й духовного феномена, зазначає, що саме митець і письменник “підтримуючи в часі національну наративну тотожність, є водночас своєрідним космогонічним міфом (чи міфом-ритуалом), який зміцнює, відновлює і “тримає” космосистему – світ і націю (світ нації) і їх “дублікат”-психосистему – самосвідомість (особистісну й національну)” [1, с. 43].

На відновлення образу втраченої батьківщини була спрямована творча енергія письменника української еміграції Юрія Тиса, для якого відчуття глибинного історизму і віра в те, що ця “втрата” є тимчасовою, стали надважливими. Тематика історичних оповідань та повістей письменника об’єднана наскрізною ідеєю боротьби за державність України,

а герої його творів сильні духом і чином українці готові на самопожертву за її свободу. Юрій Тис, звертаючись до історичного минулого, до знакових періодів нашої історії – доби Київської Русі, козаччини, – намагався відродити прагнення до волі, сформувати національно свідомого українця в умовах бездержавного існування та загрози духовно-культурного спустошення. Яскравим прикладом цього є його історико-пригодницька повість «Рейд у невідоме. Дивні пригоди знатного молодця пана Миколи Претвича». У цьому творі тісно переплетені авторський вимисел та історична правда, реальне та ірреальне тощо.

Жанрові особливості історичної прози та її різновиди в українській літературі вивчали М. Ільницький, В. Дончик, М. Кодак, Б. Мельничук, С. Андрусів, М. Сиротюк, Є. Баран та інші дослідники. Зазначимо, що загальноприйнятої класифікації щодо теорії історичної прози на сьогоднішній день немає. Тому послуговуємося ґрунтовною розвідкою літературознавця С. Андрусів, яка поділяє прозові твори історичної тематики на три жанрові різновиди: історико-художні, художньо-історичні, художньо-документальні історичні твори. Кожному із цих різновидів притаманний свій тип вигадки і художнього узагальнення: у художньо-історичних творах важливим вважається документ, але більшу увагу зосереджено на вимислі; для творів другої групи характерна перевага вимислу над історичним фактом; для третьої – документ, обрамлений у відповідну художню форму. Різновидами історичних творів, у яких вимисел, фантазія переважає над історичною фактографією є історико-пригодницькими та історико-філософськими [3, с. 36-37].

Моделюючи художню версію історії України періоду лицарських часів у повісті «Рейд у невідоме», Юрій Тис переносить читача у XVI століття і знайомить з молодим юнаком, який вихований у традиціях княжих родів, їде на Січ, щоб досягти воєнне мистецтво, адже “мечем орудувати” та вивчити “потрібні науки” необхідно не лише для самовдосконалення, а “для вітчизни славу нести” [6, с. 7]. Миколу з юних літ заворожували різні історії про далекі подорожі і мандрівки лицарів, а його мрією було покинути княжий замок і вирушити в далекі, небезпечні, але такі заманливі сторони. Автор зображує хороброго хлопця, який готовий обороняти рідні городища від ворогів, адже “від предків дістали ми хоробрість і закон: жити і перемагати, або вмерти зі славою, ділом, як слід, показавшись сміливими мужами” [6, с. 8]. Юнак, вивчаючи давні звичаї та традиції, в яких збережена родова мудрість, заглиблюючись у філософські трактати, обирає лицарський шлях для слави свого народу. Ці думки Юрія Тиса-Крохмалука узгоджуються з концепцією “свідомості роду” Юрія Липи, що є однією з найбільших цінностей раси, здатної через десятиліття і навіть століття відроджувати національні, політичні, державні і військові структури.

Розмірковуючи про нашу багатотисячолітню культуру з часів Трипілля, захоплюючись красою барвистих степів, полів білого ромену, горицвіту

і первоквіту, могутністю Дніпра, Микола розуміє: “Єдиний рай – це рідна земля” [6, с. 11]. Можливо, це і є причиною постійних нападів на наші міста та домівки. Юрій Тис, вмонтовуючи в канву твору легенду про плач та тугу Матері-Богородиці з Євангелієм в руках за столицю Києвом, коли варвар Боголюбський знищив усі церкви, не залишивши каменя на камені, змушує нас мислити, робити певні висновки. “Така це наша батьківщина, завжди в боротьбі, завжди чуйна, готова боронитися до загибуні. Але тільки боронитися? Чому не нападати, чому не нищити ворога там, де він живе, по його містах і по його селах?” [6, с. 18]. Втративши свою державність та незалежність, одна з наймогутніших держав раннього середньовіччя впродовж багатьох століть була змушена відвоювати право на своє існування. Автор, намагаючись відшукати відповіді на риторичні запитання, акцентує на важливості ролі козацтва, адже саме у ньому виявився волелюбний дух наших предків.

Юрій Тис створює образ молодого лицаря, спраглого подвигу задля Батьківщини, автор заглиблюється в епоху козаччини, в часи формування українського війська Остафієм Дашкевичем, войовничим старостою, який, не маючи дозволу ні Великого князя Литовського, ні підтримки польського короля Сигізмунда I, на землях своїх повітів почав формувати козацькі загони, які проходили добрий вишкіл і вели у героїчні походи тисячі українських воїнів. Це відповідає історичній правді, бо як зазначає Дмитро Наливайко, “козацтво виникло в екстремальній історичній ситуації в Україні й *de facto* було самозахистом народу, якому загрожувала повна руйнація й фізичне нищення” [5, с. 222].

Художньо осмислюючи тогочасні події у повісті «Рейд у невідоме», Юрій Тис для кращого розуміння тогочасної дійсності не випадково вдається до хронологічних означень: “Так прийшла зима тисяча п’ятсот двадцять першого року” [6, с. 9]. Зображуючи у такий спосіб минушину, письменник зображує Україну, що, з одного боку, перебувала у постійних сутичках з Московією, яка увесь час хотіла розширити свої території за рахунок українських земель, а з іншого, – напади турецько-татарського війська, яке грабувало і забиало українців у рабство. Формуючи лицарські козацькі загони, гетьман Остафій Дашкевич тримав надійну оборону своєї території, а часом переходив до наступальних дій, що зменшувало набіги ворогів на наші землі. Юрій Тис, вплітаючи історичні події та факти в канву повісті, згадуючи імена багатьох історичних діячів, художньо інтерпретує виникнення ідеї могутньої Запорізької Січі, яка пізніше стала неприступною фортецею на берегах Дніпра.

Висвітлюючи багатовікову українську історію, письменник намагається передати сучасникам досвід минулих поколінь, донести важливо-значущу інформацію, що має вплив на сучасне покоління. Такі положення обґрунтував І. Франко у передмові до повісті «Захар Беркут», зазначаючи, що “...істориків ходить передовсім о вислідження правди,

о сконстатування фактів, натомість повістяр користується тільки історичними фактами для своїх окремих артистичних цілей, для втілення певної живої ідеї в певних живих, типових особах. Освітлення, характеристика, мотивування і групування фактів у історика і повістяра зовсім відмінні: де історик оперує аргументами і логічними висновками, там повістяр мусить оперувати живими людьми, особами. Праця історична має вартість, коли факти в ній представлені докладно і в причиновім зв'язку; повість історична має вартість, коли її основна ідея зможе зайняти сучасних живих людей, то значить, коли сама вона жива й сучасна” [7, с. 147].

Основу сюжетної організації твору створює мотив дороги, що асоціюється з життєвим шляхом і героїчними випробуваннями героя твору Юрія Тиса. «Дорога – це пристрасть до руху, здобуття життєвого досвіду, пошук натхнення, що уособлює складність і мінливість життя» [4, с. 7]. Герой усвідомлює своє призначення, відчуває гордість, що стане одним із лицарів – оборонців рідної землі і християнської віри. Микола Претвич разом із побратимами вирушає на Січ. Для підсиленого сприйняття дійсності, автор вмонтовує у текст повісті пісню, що символізує нескореність народу, “силове поле його духовності” (Н. Шумило): “Пустити нас, князю, у невір землю, / Пустимо стрілу, як грім по небу, / Пустимось кінями, як дрібен дощик, / Блиснемо шаблями, як сонце в хмарах!” [6, с. 14].

Зображуючи конкретну історичну добу, прозаїк змальовує традиції та вірування, християнське смирення героїв і їх віру в Господа як єдино можливий моральний імператив. Молодий рицар, прощаючись з людьми із замку, перш ніж поїхати на Січ, їде зі своїми побратимами до Києва, столиці цілої Русі-України, джерела правди й віри, яке “стоїть вогненним стовпом, сперте на древні легенди, на опіку святої Покрови і його хоронителя, знатного воїна, святого Михаїла” [6, с. 23], поклонитися святій Софії. Художник слова фіксує особливий стан душі героїв – неперевершене захоплення красою будівлі та красою Київських гір, на яких розташоване величне місто, осяяне тисячами золотих променів та банями церков. Потребу у тихій молитві товариства, урочистості цієї миті Юрій Тис зображує через опис зовнішнього вигляду героїв: “вбрали сріблясті нові кольчуги, шоломи, викладені золотом та емаллю, багрянні плащі, вишиті золотими vzорами” [6, с. 23].

Невипадково, письменник вмонтовує в канву зустріч Миколи із старим козаком, який декілька років прожив невольником, а після визволення, на схилі літ оселився на відлюдді, як самотній ведмідь, завжди готовий прийняти бій. Поважний вік не дає йому можливості йти у похід, але тут, на місці, він непохитно готовий захищати і обстоювати землю і віру українську:

Бодай же ти того не діждав,

Щоб я віру християнську під ноги топтав.

*Хоч буду до смерти неволю сприймати,
А буду в землі козацькій голову покладати!* [6, с. 17]

Пісня наділена великим смисловим навантаженням. З одного боку, козак закликає захищати православну віру, яка вважалася запорукою основи державності, з іншого – намагається пробудити національний дух, нагадати про героїчне минуле нашого народу. Стилізуючи оповідь під народні думи, пісні-молитви, автор досягає особливого сприйняття тексту. Так, дідусь-лірник, який, зазнавши лиха у неволі, мандруючи по містах і селах, зворушливо співає про страждання побратимів своєї думи: “Визволи, Боже, нас, всіх бідних невольників з тяжкої неволі./ Вислухай, Боже, в просьбах щирих./ У нещасливих молитвах./ Нас, бідних невольників!” [6, с. 24].

Миколу вразила велична молитва. З її слів променіла сила віри, яка спонукала героя до активних дій. Хлопець, роздумуючи про нестерпні муки народу, що постійно страждає від нападників, зрозумів, що тільки сильне військо запорізьке може стати надійною обороною для українців. Увиразнюючи риси характеру Миколи, автор акцентує на його цілеспрямованій поведінці: “Стиснув шаблю з люттю і враз відчув, що меч за меч, сльози за сльози, і смерть за смерть – єдиний рятунок для батьківщини” [6, с. 25].

Вперто крокуючи до своєї мети, Микола все рішучішим стає в своїх вчинках і переконаннях, впевненіший у своїй силі та діях. Осмалений холодом і весняними вітрами, хлопець набирається військового досвіду. У часи важливих і вирішальних наступів відчуває у собі шал бою і радість перемоги. Автор змальовує відважного воїна, у якого “лицарська кров предків відзеркалювалася тепер у цілій його поставі, в кожному його русі” [6, с. 27].

Юрій Тис зображує не тільки лицарську відвагу, а й розум, здатність мислити. У вільні години від військових справ лицарі вчили турецьку мову, латину, читали Євангеліє, вивчали філософію та військову справу. “Однієї неділі курінний заговорив до нього по латині. Микола напружив ум, пригадав собі те, чому вчився і, на диво, виявилось, що забув небагато.

“Коли маєш час, заходь до мене, дам тобі читати Аристотеля й Овідія” [6, с. 36].

Послуговуючись розмовно-народною лексикою, жартами, порівняннями, автор намагається увиразнити характеристику козаків та їхній спосіб життя. Приміром, зображуючи суворий устрій Січі, курінний дає настанови: “коли ж будеш норовистий, зітремо тебе, як мороз бабу! Пам’ятай, що дурнів, якщо який приплентається до нас, викидаємо! А хто не слухає, того лоскочемо киями” [6, с. 32]. Перебуваючи у неволі, слухаючи пораду прийняти турецьку віру, Станько відповідає: “Е, нам не зле і в неволі, і бачите, крайне, цього ми зробити не можемо. Посиджу, бачите, трохи по-турецьки, опісля ноги болять у колінах” [6, с. 72];

або поради повинуватися турецьким панам: “пам’ятайте приказку про покірне теля?”

– Але тоді вже телям треба залишитися, – відповів Станько” [6, с. 73].

Із розвитком сюжету твору змінюються тон оповіді персонажів, сміхове начало змінюється трагічним. Автор через настанови курінного проектує готовність волелюбних козаків до самозречення заради провідної мети: “неволя страшна не тому, що зле жити, а тому, що сором бути поневоленим. Згинеш, драбуго? Не бійся! На те ти й козак! На твоє місце інші стануть. Не журися, хрін у ніс усім ворогам, спокійно можеш умирати! Я даю запоруку, що прийдуть інші й стануть там, де ти стояв!” [6, с. 40].

Зображуючи рух в просторі своїх героїв, Юрій-Тис Крохмалюк змальовує досвідчених лицарів, які мужньо проходять усі випробування і сподіваються повернутися додому: “найсильніший є той, хто сам стоїть! Сам проти всіх, сам проти долі, сам на власних силах” [6, с. 99]. У творі реалізується циклічний спосіб організації сюжету за схемою: відхід героя зі “свого” простору – перебування в “чужому” просторі – повернення. Потрапивши в Істамбул, у чужорідний простір, де вулички вузькі і неохайні, а дахи розташовані так близько один до другого, “що ні кусника неба не було видно” [6, с. 65], герої не захотіли підкоритися його законам. Утікаючи із турецької неволі, на їхньому шляху трапляються нові пригоди і випробування, які їм довелося подолати. З двома друзями, Станьком та Андрієм, Микола тікає на море, і тут рятується одним іспанським кораблем. Та після нападу піратів вони сягають берегів Іспанії, де знайомляться з конкістадорами, лицарями, що “несли у своїх душах містику віри і суворість звичаїв, а в серцях гордість і жорстокість у парі з чеснотою й фанатизмом” [6, с. 110]. Під прапором конкістадора Пізарро, хлопці знову вирушають у заморську подорож, у країну інків Перу, де беруть участь в історичних подіях боротьби і закріплення іспанської влади на цих територіях.

Автор знайомить нас з різними героями, що рушили у нележку подорож. Поруч із відважними лицарями були авантюристи і гульвіси, які уникали безпеки, не розуміли лицарських законів честі і з сарказмом сприймали їхню відвагу й незвичайний оптимізм. Їхні очі хижо світилися лише при самій згадці про багатства Перу. Прозаїк не випадково вмонтовує в сюжет повісті розповідь досвідченого конкістадора дон Франціска, який брав участь у походах на землі не таких багатих країн, як казкове Перу, а все-таки спостерігав випадки злодіянь і вбивств. Люди, які заради грошей та земних багатств готові убивати, втрачають чесноти й ідеали, а натомість зростає жадоба і злочин. Герої повісті набувають негативної оцінки, коли виходять за межі свого простору і проникають в інший з метою грабежів чи завоювання. У такому випадку правда завжди на боці корінних мешканців.

Художньо осмислюючи історичні події створення Нової Кастилії, Юрій Тис-Крохмалюк зображує Пізарро не загарбником, а засновником нової держави, який прийшов на нову землю “не нищити, а творити, не руйнувати, а будувати, не воювати, а жити в мирі” [6, с. 173]. Микола і його друзі стають союзниками у цій нелегкій справі. Юрій Тис, зображує досвідченого лицаря, який добре знає тактику ведення боїв, де воєнна хитрість і наглий напад були єдиною зброєю і запорукою успіху, не шкодуючи сил, стає доброю опорою дон Франціска. Здобуваючи перемоги для Іспанії, Микола все частіше згадує про батьківщину, про потребу розбудови своєї держави. Запах дикого полину, який приніс легкий південний вітер, нагадав хлопцям суворе вояцьке життя, перші самотійні роки на Січі. Ці спогади спонукали чоловіків покинути чужу землю і повернутися у рідний край. Тепер їх роз’єднував з батьківщиною тільки простір безмежного океану і країни європейського суходолу. Але пройти їх не так важко, як раніше.

Повість Юрія Тиса «Рейд у невідоме» наснажена пригодницькими подіями, віддзеркалює шляхетність і відвагу героїв, які пройшовши різні випробування, стали досвідченими лицарями, що готові служити рідній батьківщині.

Література

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ століття / С. Андрусів. – Львівський національний університет імені Івана Франка; Тернопіль: Джура, 2000. – 340 с.
2. Андрусів С. Мости між часами (про типологію історичної прози) / С. Андрусів // Українська мова і література в школі. – 1987. – №8. – С. 16.
3. Андрусів С. Український історичний роман: онтологія та типологія жанру / С. Андрусів // Artline. – 1997. – №4. – С. 36-37.
4. Кухта Т. Архетип дороги в художній інтерпретації Дмитра Марковича та Валерія Шевчука / Т. Кухта // Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення українських дітей)6 Літературно-науковий збірник. – К.; Херсон: Просвіта, 2013. – Вип.9. – С. 7-14.
5. Наливайко Д. Рецепція Заходу на турецько-татарські війни останньої третини ХVI – першої половини ХVII століття / Д. Наливайко // Історія українського козацтва: нариси у 2 т. – Т.2. К.: вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 220-227.
6. Тис. Ю. Рейд у невідоме. Дивні пригоди знатного молодця пана Миколи Претвичка / Юрій Тис. – Львів: Червона калина, 1992. – 206 с.
7. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / І. Франко. – К.: Наукова думка, 1978. – Т.16. – С. 7.
8. Шумило Н. Під знаком національної самобутності. Українська художня проза і літературна критика кінця ХІХ – поч. ХХ ст. / Н.М. Шумило. – К.: Задруга, 2003. – 339 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 17.04.2018 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Хоробом С. І.*

**HISTORICAL-ADVENTUROUS NARRATIVE
«REID U NEVIDOME» BY YURII TYS: THE ORIGINALITY
OF EPIC THINKING**

I. I. Zalevska

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
Chair of Ukrainian Literature;
76018, Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 57;
tel. +380 (342) 59-60-74; e-mail: Kf@pu.ukr.lit.ua*

On the material of Yurii Tys's narrative (povist) «Reid u nevidome» the article analyses the peculiarities of the writer's fictional thinking, researches the inner and outer structure of the work, as well as its system of images.

Key words: *Yurii Tys, narrative (povist), hero, knight, kozak, faith, motif, thinking.*